

הליך הגיור – מקורות, רכיבים ומהות

שיטת הרמב"ם: הטבילה וקבלת המצוות כלב

הגיור

הרב אפרים ולץ

בפרק הקודם ראינו כי ישנם תפקידים שונים למילה ולטבילה בתהליך הגיור ונחלקו התנאים בשאלה מה ביניהם הוא המרכיב העיקרי בגיור. תמהנו על האפשרות שעולה כבר אצל התנאים ולפיה עיקרו של הגיור הוא במעשה הטבילה, ושניתן להתגיר גם ללא המילה. הצענו בסוף הפרק כי יסודה של המילה היא עזיבת אומות העולם והצטרפות לעם ישראל, נתינת אות לאומית בבשר, בעוד הטבילה היא קבלת קדושת ישראל וטהרתם, שהיא עיקרו של הגיור והמעשה המשלים אותו. בפרק זה נעסוק בעמדת הרמב"ם, אשר לשיטתו מתבארת ומתחדדת מרכזיותה של הטבילה בתהליך הגיור ביחס למרכיבים האחרים.

הטבילה עם קבלת המצוות – עיקר הגירות

לאורך הדרך בעיוננו בסוגיות הגיור ראינו כי הרמב"ם סובר שעיקרו של הגיור הוא בקבלת האמונה והמצוות, ואורח החיים המוסרי בדרכו של אברהם אבינו. לפיכך, אמנם אין חולק על חשיבותה של המילה ועל היותה אלמנט בסיסי בכניסה לכלל ישראל, כפי שביטא רבי אליעזר שלא ראה אפשרות של גיור ללא מילה, אך עולה עליה בחשיבותה הטבילה, המבטאת את המהפך הרוחני שחל על המתגייר, שהוא לב ליבו של הגיור לדעת הרמב"ם. נציין כי הרמב"ם (מורה נבוכים ג, מט) הדגיש במצוות המילה קודם כל את האלמנט המוסרי שבה. לדעתו מטרת המצווה היא מיעוט תאוותיו המיניות של האדם:

כן, לדעתי, גם אחד הטעמים למילה – למעט את המשגל ולהחליש את האיבר הזה, כדי שימעיט לעשות זאת ויתאפק ככל יכולתו [...] ומי התחיל במעשה זה אם לא אברהם שמפורסם מה שאמרו החכמים ז"ל על צניעותו על סמך דברו: הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את.

(מורה נבוכים ג, מט)

בהמשך דבריו שם כותב הרמב"ם כי נוסף על הטעם הזה ישנו את האלמנט הלאומי שבמילה:

יש במילה, לדעתי, עוד עניין אחר, חשוב מאוד, והוא שיהיה לכל בעלי דעה זאת – אני מתכוון למאמיני ייחוד השם – סימן אחד גופני משותף להם.

(שם)

נראה שהרמב"ם סבור שמיעוט התאוות של האדם, אשר הוא מסומן בגופו באופן כל ימחה, הופך להיות גם סימן לאומי לאורח חיים מתוקן ברמה הבסיסית. זהו שלב בסיסי לכל אדם מישראל בעת שנולד, והוא גם תנאי בסיסי לכל גר שיתגייר.

אולם נראה שליבו של המהפך הנדרש מן הגר, באופן ישיר ורחב יותר, הוא מהפך רוחני כולל וקבלת מצוות התורה הבא לידי ביטוי בטבילה.

לדעתו של הרמב"ם, הטבילה אינה מעשה טכני של כניסה למים, אלא בעיקרה היא טהרת הלב המלווה בקבלת מצוות.

כך עולה לכאורה מן הגמרא ביבמות, המביאה את דין הודעת המצוות ומציינת שיש להודיע את המצוות לגר בעודו במים:

נתרפא, **מטבילין אותו מיד**; ושני ת"ח עומדים על גביו, **ומודיעין אותו** מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות; **טבל ועלה** - הרי הוא כישראל לכל דבריו. אשה, נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, ושני ת"ח עומדים לה מבחוץ, ומודיעין אותה מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות.

(יבמות מז, ב)

נראה שההקפדה על הודעת המצוות לגר בעודו במים היא על מנת לשוות לטבילה משמעות של מהפך רוחני על ידי קבלת המצוות. כך גם עולה מדברי הרמב"ם, אשר פותח את פרק יד בתיאור הגיור האידיאלי של גר הצדק - 'כיצד מקבלין גרי הצדק?', כשבמוקד הפרק עומדת קבלת המצוות. הרמב"ם טורח להדגיש כי הגר נמצא במים בעת קבלת המצוות:

ושלשה עומדין על גביו ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות פעם שנייה
והוא עומד במים [...]

(רמב"ם איסורי ביאה יד, ו)

בפרק זה, הרמב"ם בקושי מזכיר את חובת המילה שבגיור, ומתמקד בתהליך הרוחני שעובר הגר. נראה כי הרמב"ם סבור כי אמנם המילה היא תנאי הכרחי לגיור (כפי שהזכיר בפרק יג), אך היא אינה לב הגיור עצמו, שהוא בעיקרו קבלת מצוות הבאה לידי ביטוי מעשי בטבילה.

כאמור, עמדה זו הולמת את תפיסת הרמב"ם באופן כללי, והיא גם עולה בקנה אחד עם הבנתו את תכלית טבילת הטהרה של כל האדם במים. בניגוד למילה שהיא פעולה שיוצרת אפקט פיזי ממשי על גופו של האדם, אשר לתפיסת הרמב"ם אמורה להמעיט את תאוותיו המיניות, הטבילה היא כל כולה מעשה סמלי האמור לשקף את המהפך הרוחני של האדם. כך כתב הרמב"ם בסוף הלכות מקוואות:

דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות גזירות הכתוב הן, ואינן מדברים שדעתו של אדם
מכרעתו והרי הן מכלל החוקים, וכן הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים הוא שאין הטומאה

כל הזכויות שמורות ©

טיט או צואה שתעבור במים אלא גזירת הכתוב היא והדבר תלוי בכוונת הלב, ולפיכך אמרו חכמים טבל ולא הוחזק כאילו לא טבל, ואעפ"כ רמז יש בדבר כשם שהמכויין לבו לטהר כיון שטבל טהור ואף על פי שלא נתחדש בגופו דבר כך המכויין לבו לטהר נפשו מטומאות הנפשות שהן מחשבות האון ודעות הרעות, כיון שהסכים בלבו לפרוש מאותן העצות והביא נפשו במי הדעת טהור, הרי הוא אומר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם, השם ברחמיו הרבים מכל חטא עון ואשמה יטהרנו אמון.

(רמב"ם מקוואות יא, יב)

אם כן, כפי שהטבילה בכל מקום מעידה על התפנית הרוחנית של האדם, כך היא גם מהווה את הלב של מעשה הגיור. המילה היא תנאי הכרחי בהליך הגיור, אך ליבו של המהפך מתבצע בטבילה, וכפי שהמצב הוא אצל נשים, הטבילה היא שמכניסה את הגר תחת כנפי השכינה.

העדר כוונת גיור במילה ובטבילה

סימן לכך שהרמב"ם לא ראה במילה מעשה גיור אלא תנאי הכרחי ומקדים להתחלת תהליך הגיור ניתן לראות בסוגיית מילתם של בני לוי.

הרמב"ם ציין שבני לוי כבר נימולו במצרים, ומילה זו עלתה להם לעניין הגיור:

מילה היתה במצרים שנאמר וכל ערל לא יאכל בו, מל אותם משה רבינו שכולם ביטלו ברית מילה במצרים חוץ משבט לוי ועל זה נאמר ובריתך ינצורו.

(רמב"ם איסורי ביאה יג, ב)

ראינו בפרקים הקודמים שלפי רבי בשלושה נכנסו ישראל בברית סיני, וודאי שמילת בני לוי לא נעשתה כחלק מתהליך הגיור שהיה במתן תורה. אולם סובר הרמב"ם שמילה זו הועילה לגיורם ולא הוזקקו למול בשנית בהטפת דם ברית. באופן רחב יותר יתכן שלדעת הרמב"ם בני לוי לא היו חריגים, שכן לדעתו יש ללמוד שבני ישראל בכללם נימולו במצרים לפני קורבן פסח, ואם כן מילתם קדמה למתן תורה, ובכל זאת עלתה להם לעניין הגיור.

הנה כי כן, ברור כי המילה הכרחית לגיור, אך אינה חלק מתהליך הגיור עצמו, ולכן מילה ללא כל כוונת גיור ישירה מועילה לגיור שבא לאחר זמן.

אולם, בניגוד למילה בה סבר הרמב"ם שאין צורך בכוונת גיור, הרי שבטבילה הוא נקט אחרת.

הגמרא ביבמות דנה בסוגיית גיורת שטבלה לנידוטה וגר שטבל לקריו (סוגייה אותה פגשנו בפרקים קודמים):

עבדיה דרבי חייא בר אמי אטבלה לה היא עובדת כוכבים לשם אנתתא, אמר רב יוסף: יכילנא לאכשורי בה ובברתה; בה, כדרב אסי, דאמר רב אסי: מי לא טבלה לנדוטה? בברתה, עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל - הולד כשר.

ההוא דהוו קרו ליה בר ארמייתא, אמר רב אסי: מי לא טבלה לנדוטה?

ההוא דהוו קרו ליה בר ארמאה, אמר ריב"ל: מי לא טבל לקריו?

(יבמות מה, ב)

על פי פשט הגמרא, על מנת שיושלם הליך הגיור, נראה שדי בטבילה כלשהי של הגר והגיורת המבטאים באופן עקיף את היותם שומרי תורה ומצוות, אף שכלל לא נעשתה לשם גירות. אולם הרמב"ם לא קיבל את הפרשנות הזאת, ופירש כי זו אינה הטבילה שעולה להם לגיורם:

גיורת שראינה נוהגת בדרכי ישראל תמיד כגון שתטבול לנדתה ותפריש תרומה מעיסתה וכיוצא בזה, וכן גר שנוהג בדרכי ישראל שטובל לקריו ועושה כל המצות הרי אלו בחזקת גרי צדק, ואף על פי שאין שם עדים שמעידין לפני מי שנתגיירו [...]

(רמב"ם איסורי ביאה יג, ט)

הרי שבניגוד לגמרא ממנה משמע שטבילה לנידויה או לקריו של אדם מועילה לגיור, הרמב"ם סבור כי טבילות אלו אינן אלא סימן לכך שעברו בעברם גיור כדיון. מוכח, אם כן, כי בניגוד למילה בה הרמב"ם לא הצריך כוונת גיור, בטבילה סבר שכוונת גיור הכרחית ובלעדיה הטבילה לא מועילה. דברים אלו הולמים את ההבדל היסודי שבין המילה והטבילה לדעת הרמב"ם. המילה היא תנאי בסיסי והכרחי, בעוד שהטבילה היא לב המהפך הרוחני, ואותה לא ניתן לעשות ללא תודעת גיור ישירה ומלאה.

העדר בית דין במילה ובטבילה

בפרקים הקודמים ביחידה זו דנו בתפקידו של בית הדין בגיור, ומסתבר כי נוכחות בית הדין נדרשת בחלקים שהם לב הגיור עצמו. אם כן, מעיון בדברי הרמב"ם נראה כי הוא מצריך את נוכחות בית הדין בטבילה וב"גיור", ובלעדיהם הגיור לא חל:

גר שמל ולא טבל או טבל ולא מל אינו גר עד שימול ויטבול, וצריך לטבול בפני שלשה והואיל והדבר צריך ב"ד אין מטבילין אותו בשבת ולא ב"ט ולא בלילה ואם הטבילוהו ה"ז גר.
טבל בינו לבין עצמו ונתגייר בינו לבין עצמו ואפילו בפני שנים אינו גר.

(רמב"ם איסורי ביאה יג, ו-ז)

לא ברור מה כוונתו של הרמב"ם באומרו 'ונתגייר בינו לבין עצמו'. אם זוהי אמירה כללית – אם כן מה פשר הכפילות בין הטבילה לגיור? האם הביטוי 'ונתגייר' מתייחס למרכיב נוסף בגיור? לבעל החמדת שלמה ברור היה שהרמב"ם מתייחס לקבלת המצוות:

וצריך לפרש כוונתו על מה שכתב 'ונתגייר בינו לבין עצמו' – מהו עניין הגירות? וצ"ל **שעיקר הגירות הוא שעזב עמו ואלוהיו ובא להסתופף תחת כנפי השכינה, וקיבל עליו דת ישראל לכנס בקהל**, ועל זה נופל לשון גירות.

(חמדת שלמה יורה דעה כט, עג)

בעל החמדת שלמה עצמו הבין שלדעת הרמב"ם צריך שאחת משתי הפעולות – טבילה או קבלת מצוות – תהיה בנוכחות בית דין. כמובן שניתן להבין גם אחרת, שחובה כי שני החלקים הללו גם יחד יעשו בנוכחותם. אפשרות זו מתחזקת לפי ההבנה שלדידו של הרמב"ם הטבילה וקבלת מצוות חד הם במהות ובמעשה.

לאור זאת, ניתן לראות כי בעוד הצריך הרמב"ם נוכחות של בית דין בטבילה ובקבלת המצוות, שלדידו הם עיקר הגירות של הסתופפות תחת כנפי השכינה, הרי שביחס למילה לא דרש את נוכחות בית הדין, ומסתבר שלדעתו אין זה נצרך, שכן, כפי שראינו, המילה אינה אלא תנאי לגיור, אך לא לב הגיור עצמו.

הקדמת הטבילה למילה

הגמרא ביבמות (מז, ב) קובעת שיש למול את הגר תחילה, וכשיתרפא מטבילים אותו מיד.

כך פוסק גם הרמב"ם:

ואם קיבל אין משהין אותו אלא מלין אותו מיד, ואם היה מהול מטיפין ממנו דם ברית ומשהים אותו עד שיתרפא רפואה שלימה, **ואחר כך** מטבילין אותו.

(רמב"ם איסורי ביאה יד, ה)

ראשונים שונים תמהו מדוע יש למול תחילה ואז להמתין שיתרפא, הלא ניתן להטביל תחילה ולא לעכב את הגירות. בדבריהם של חכמי ספרד הדנים בשאלה זו נדון עוד בפרקים הבאים, אולם עתה נביא את דברי המאירי שיכולים ללמד על סיבת הדבר:

מעתה גר שבא להתגייר ומל ולא טבל או טבל ולא מל אינו כלום עד שימול ויטבול... ואף מילה וטבילה פירשו גדולי הדורות דוקא מילה והדר טבילה **ואם טבל תחלה צריך לטבול אחר המילה שהטבילה שקודם מילה אינה כלום שהרי עדיין גוי הוא.**

(בית הבחירה למאירי יבמות מו, א)

נשים לב לניסוח המאלף של המאירי – גר שטבל לפני מילתו, טבילתו אינה כלום, שהרי עדיין גוי הוא. כלומר, לדעת המאירי המילה מפקיעה את הגויות מהגר, אולם הפיכתו לישראל מתרחשת רק לאחר מכן בטבילה. קרי, הכניסה לעם ישראל היא תנאי לגיור, אך לא הגיור עצמו – שהוא כניסה בברית התורה והמצוות, כפי שביאר המאירי שם ביחס לטבילה:

ועכשו שאין קרבן התבאר שם שדיו במילה וטבילה שאף באותו זמן בני לוי שכבר מלו **נכנסו לברית התורה בטבילה** כדין בני נח שמלו ובאו להתגייר שאין צריכין אלא טבילה [...]

(בית הבחירה למאירי שם)

הרמב"ם איננו מחויב להגדרות המסוימות של המאירי ביחס למילה ולטבילה, אך הם ודאי מסכימים בהבנה כי ליבו של הגיור הוא הטבילה וקבלת המצוות שעימה. דווקא מפני שהמילה היא לדעת הרמב"ם תנאי בסיסי מקדים, לא יתכן שאדם יבטא את המהפך הרוחני שבגיור קודם שהוא עבר את תנאי הבסיס של המילה, שכן אין גיור לערלים. ואם הגר אכן שינה מן הסדר הראוי, מחויב הוא לשוב ולקבל על עצמו את עול התורה והמצוות בטבילה שוב על מנת "להתגייר" כשהוא מהול.

סיכום שיטת הרמב"ם

דברים דומים לאופן בו ביארנו את הרמב"ם ניתן לראות בדברים הברורים של הגר"ד סולובייצ'יק אשר כתב כי למילה אין משמעות עצמית כחלק ממעשה הגירות, והטבילה מהווה את המעשה המגיר:

ואם תאמר: מדוע לא הוצרכו גם להטפת דם-ברית בסיני עוד הפעם? יש לומר, כי המילה, שהיא תמיד קודמת לטבילה ואינה מחדשת בקיומה קדושת-ישראל, אינה צריכה להתקיים עוד הפעם (על-ידי הטפת דם-ברית) כשקדושה נוספת יורדת לאדם. אנו זקוקים רק לחפצא של מילה-גירות כדינה, ואם מילה כזו נתקיימה, אעפ"י דבשעתה נכנס רק לקדושה קלה, אין צורך להטיף דם-ברית בשעה שמתקדשת בקדושה חמורה.

ראינו כי אין המילה משתייכת כלל למעשה-הגירות; כל מהותה מתבטאת בהפקעת שם ערל. לכן במהול אין צריכים להטיף דם-ברית בעלותו מקדושה קלה לקדושה חמורה. **משונה היא הטבילה משום שמהווה היא מעשה המחדש קדושת-ישראל והיא חלק אינטגרלי של פעולת-הגירות.** לפיכך, בהוספת קדושה זקוקים אנו לטבילה ולא להטפת דם-ברית.

(קול דודי דופק, איש האמונה הבודד, עמוד 96, הערה 21)

אם כן, נראה כי על אף שאנו פוסקים כחכמים שמילה וטבילה הכרחיים לגיור, על פי דברי הרמב"ם שראינו עד כה מעמדם אינו זהה – בעוד המילה היא תנאי הכרחי לגיור, כמדומה שהיא אינה מתפקדת כליבו של הגיור עצמו – המילה מסירה את עורלת העמים מן המתגייר, דבר הכרחי לשם כניסה לגרות, אולם הגרות עצמה אינה אלא קבלת המצוות המלווה בטבילה שבעיקרה מטהרת את האדם ומכניסה אותו תחת כנפי השכינה.

בפרקים הבאים נמשיך לעיין בסוגיות המילה והטבילה ונבחן האם אכן לדעת כל הפוסקים מקבלים הבנה זו, או שמא הפסיקה כחכמים מובילה למסקנה שהמילה והטבילה שתיהן מרכיב מהותי בעצם הגיור עצמו או אולי אף אחת מהן, אלא ששתיהן מרכיב הכרחי אך לא מספיק, שלא יועיל לגיור שהוא במהותו קבלת המצוות.